

Kamarás István OJD

író, szociológus, az MTA doktora

tanulmány

Embertain-történeti adalék 1997-ből

Az Iskolakultúra és annak főszerkesztője már 1991-től kezdve végig követte az embertain-erkölcstan tantárgy történetét, sőt egy darabig a folyóirat embertain rovatát magam vezethettem. 1997-ben a Vigilia júniusi számában az Emberkép és közoktatás című összeállításban jelent meg Felkai Gábor filozófus és szociológus A NAT kommunikációfelfogása a mai elméletek tükrében című írása, mellyel vitába szálltam, de a szerkesztőség elzárkózott reflexióm közlésétől. Akkor nem éreztem ildomosnak saját rovatomban megjelentetni az „uraságtól levetett” írást. Most már, „mindenen túl”, megpróbálkozhatom ezzel.

Egy furcsa NAT-olvasat olvasata

Mint már sokszor tettem, most is nagy élvezettel olvastam Csányi Vilmos, Petőfi S. János és Korzenszky Richárd írásait a *Vigilia* 1997. júniusi számának *Emberkép és közoktatás* rovatában. Úgy vélem, mindhármuk gondolatai sokat segíthetnek majd az igényes iskolák pedagógiai programjának (benne az iskola világ- és emberképének, ethoszának és filozófiájának) éppen most aktuális kidolgozásában. Tudom, nem ez volt „házi feladatuk”, mégis nagyon sajnálom, hogy nem ismerhettük meg véleményüket a NAT-ról is. Igen hálás vagyok viszont Felkai Gábornak, hogy vette a fáradságot, és a számomra is útmutató Ágoston, Weber, Mannheim, Habermas, Gadamer és Mead által „bátorítva” elemezte, kritizálta és helyezte szélesebb összefüggésbe a NAT-ot. Nemcsak hálás, hanem csalódott és bosszús is, de mindenekelőtt meglehetősen zavarban vagyok írását olvasva. Tudniillik nagyon hasonlóak premisszáink (interszubbjektív pedagógia a monologikus kommunikáció helyett, a nihilizmus, az irracionális relativizmus, az aufklérista és formalista vitakultúra helyett horizont-egyeztető szintézis) és részben még következtetéseink (nem elég a tolerancia, tanulni is próbáljunk mások szempontjaiból, a csoportos tapasztalatszerzés mint hatékony tanulási forma, a sokrétű eligazodást lehetővé tevő ismeretek) is. Csakhogy én e premisszák és következtetések alapján – megpróbálva a lehetetlent: kibújni szerzőségem bőréből – másképpen olvasom (értelmezem) a NAT-nak Felkai által is elemzett oldalait. Az általa hivatkozott NAT-szöveggel kapcsolatos állításai (a rokonszenves premisszák és következtetések között), bizony, a levegőben lógnak, bizonyítatlanok, logikai bakugrásoknak, olykor merő képtelenségnek tűnnek. Felkai – erre egyértelműen utalnak hivatkozásai – a második bekezdésben szereplő pozitív ellenpéldától és az emberismeret tananyag egyetlen hivatkozott helyétől eltekintve csupán a NAT 85–88. oldalait, az *Ember és társadalom* műveltségi terület részletes követelményei (vagyis a műveltségi anyag) elé írott *Általános fejlesztési követelmények* című bevezető fejezetét teszi elemzése tárgyává. Nagy sajnálatomra, magával a műveltségi anyaggal érdemben nem foglalkozik, sőt állításai azt sugallják, hogy erre a (szerintem fontosabbik) szövegrészre jóval kevesebb figyelmet fordított. Csupán egyetlen hivatkozása (a botránkozva idézett „Legyen képes elfogadni az egymás mellett élő erkölcsi

felfogások értékeit, és érvelni ellenük vagy mellettük”) utal arra, hogy ezt is elolvasta, de hogy miért nem vette figyelembe állításai, vádjai megfogalmazásakor magát a (mégis csak a NAT lényegét képező) műveltségi anyagot, számomra egyszerűen rejtély. Mint a *Vigilia* olvasói már tudják, magam az *Emberismeret* fejezetet dolgoztam ki, de részt vettem sokadmagammal a Felkai által bírált oldalak megfogalmazásában is, mondjuk olyan arányban, hogy az összesen mintegy száz követelményből tucatnyi „eszem nyomát” viseli. Ezek között szerepelnek a Felkai által kifogásoltak is. (Persze, mondanom sem kell, igen sajnálom, hogy nem kapott az én emberismeretem érdemi kritikát Felkaitól.)

Amennyire örülök, hogy a hozzám közel álló műveltségi területet emelte ki, kicsit furcsállom, hogy a NAT kommunikáció felfogását vizsgálva Felkai nem foglalkozik érdemben sem a *Kommunikációs kultúra*, sem az *Anyanyelvi nevelés* fejezetekkel. Úgy vélem, írásának legnagyobb – s talán egyetlen igazi – baja, hogy nem megfelelően kommunikál ezzel a meglehetősen gyarló és nagyon is bírálható szöveggel. Nem igazán veszi figyelembe a szöveg műfaját: egyfelől azt, hogy egy nemzeti alaptanterv egy plurális világ mindenféle iskoláját kell megszólítsa, másfelől pedig azt, hogy nem feladata a tanulás segítésének hogyanjával foglalkozni, tehát nem módszertani útmutató. Bírálható ez a szöveg abban a tekintetben, hogy nem vállalkozott jóval nagyobb mértékben a szintézisre, a habermasi „egyetemesítésre”, a hagyomány világosabb értelmezésére, a horizontegyeztetésre, hanem az olykor kétségtelenül zavaró (néha egyenesen zavaros) eklektikusságot választotta. Ebben a tekintetben 1990-ben még biztató lépések történtek, amikor is a NAT Ember és társadalomtudományok munkabizottsága igencsak különböző szakképzettségű, értékrendű, világnézetű, erkölcsi mentalitású és politikai beállítottságú tagjai meg tudtak állapodni a következő értékekben, mint afféle mindannyiuk számára elfogadható konszenzus-értékrendben: egység, szabadság, tudás, erkölcs, szeretet, élet, munka, szépség. Ez képezte – sajnos csak egy elég rövid ideig – az önismeret, a társadalomismeret, a vallásismeret és az erkölcsismertet műveltségi részterületek kidolgozásának elvi alapját. Ebben a tekintetben is visszalépésnek érzem a végső NAT-változatot.

Nem derült ki számomra, mire alapozza azt az állítást Felkai, hogy az *Ember és társadalom* fejezet egésze (tehát nem csak az általa alaposan olvasott oldalak) a monologikus kommunikációfelfogás és az erkölcsi relativizmus jegyében fogant, hogy a „NAT szövegei túlnyomórészt magányos, kulturális-családi hagyomány értelmében kötetlen egyéneket” tételeznek föl. A fejezet érdemi részét képező tananyag első két fejezetének címe *Az ember társadalmi lény* és a *Család*, majd következik a Felkai által hiányolt hagyomány: *A lakóhely ismerete*, az *Országismeret*, *A magyar nemzet jelképei*, *A helyi társadalom*. Szemben Felkaival én inkább azt kifogásolom, hogy az 1–6. osztályos tananyagban elbújik, eltűnik az egyn. Ami pedig az általam megfogalmazott emberismeretet illeti, domináns fejezetei a *Kapcsolatok*, *A közösség és a társadalom*, *A nemiség, szerelem, házasság*, de a *Személyiségünk* fejezet sem a magányos ego körül kering, hiszen az ehhez kapcsolódó fejlesztési követelmény így fogalmazódik meg: „Képesség a másik ember személyiségének tiszteletére”. Úgy vélem, ebből a szövegből nagyon nehéz nem észrevenni az interszjektív felfogást. Más kérdés, hogy ez mennyire érvényesül következetesen, hol és hogyan lehetne erősíteni – erre kellett volna kitérni az érdemi kritikának. Ha ebben a tekintetben érdemi lett volna, de, sajnos, nem volt az.

Úgy vélem, már kisiskolás korban is szó eshet arról az iskolában (is), amit a gyerekek amúgy már bőven tapasztalnak (akár családon belül is), hogy „ugyanarról a dologról többféle elképzelés lehet”, természetesen az életkori sajátosságokat figyelembe véve. Ezt tette a NAT is, hiszen az idézett mondat előtt az szerepelt (nyilván Felkai is észrevette, mégsem idézte), hogy „Különböztesse meg a mesét a valóságtól.” A „több nézőpontból nézhetjük a jelent és a múltat” megállapítás már a 13–16 évesekre vonatkozott (Felkai figyelmét ez is elkerülte). Fel nem tudom fogni, hogy mitől szélsőséges relativizmus az,

hogy regisztráljuk, hogy ugyanarról a dologról (pl. a csokoládéévésről, a korai lefekvésről és arról, hogy csúnya-e vagy szép a dolmányos hangyász) többféle elképzelés létezhet, és hogy legyen képes a tanuló (15-16 éves korában!) egymás mellett élő erkölcsi felfogások mellett érvelni. Amikor 11–16 vagy éppen 15-16 évesekre vonatkozó szövegről van szó, védhetetlennek tűnik Felkainak az az állítása, hogy „ez a megközelítés teljességgel figyelmen kívül hagyja a legalapvetőbb fejlődéslélektani belátásokat is, hiszen a gyermeki világvélemény alapvetően megkérdőjelezhetetlen ismeretekre, értelemtulajdonításokra és viselkedési mintákra épül”. Ha ehhez még hozzávesszük azt, amit Piaget és Kohlberg mond az erkölcsi fejlődés fokozatairól, vagy Erikson az identitás epigenezisééről, még inkább „monologikusnak” tűnhet Felkainak ez a mondata. Ha egyszer Felkai is elismeri, hogy léteznek különböző etikák és erkölcsi előírások, akkor hogy nevezheti nihilistának az (ismétlem, 15-16 évesek számára előírt) követelményt, hogy a tanuló tanuljon meg erkölcsi értékek mellett vagy ellen érveket felhozni? Miért lenne nihilista az a keresztény diák, aki képes a haszonelvű erkölcs ellen érvelni? Tovább megyek, miért lenne nihilista ugyanez a keresztény diák, aki – az ördög ügyvédjeként (rég, bevált módszer!), a módszertani materializmus elvét alkalmazva – megpróbál saját felfogása egyes tételei ellen érvelni, hogy még nagyobb tudatossággal és meggyőződéssel vallhassa saját elveit? Ha az emberismeret tananyagát figyelmesen végigolvasta volna Felkai, feltehetően sokkal óvatosabban bánt volna a „nihilista” és az „erkölcsi relativizmus” minősítésekkel, hiszen ebben a test-lélek-szellem emberkép, az egészség, a nagyon sokak által legfontosabbnak tartott értékek (az egység, a szabadság, a tudás, a lelkiismeretesség, az élet, a munka, a szeretet és a szépség), a sokirányú – és interszjektív – felelősség, a feltétel nélküli áldozatos szeretet, a rossz, a hibázás és a bűn, a remény a reménytelenségben, a hit és vallás, az időbeliség és örökkévalóság témakörök szerepelnek. Ha Felkai azzal vádolna, hogy egy „értéksemleges” NAT-ba abszolút értékeket, keresztény szemléletet csempészttem be, előbb-utóbb elfogynának érveim.

Miképpen a szerző számos állítása, bizonyítatlan marad az is, mely szerint „az elaborátum készítői reflektálatlanul elfogadják azokat a következményeket, amelyek hazánk különösen utolsó négy-öt évtizedének társadalmi és politikai történéseiből fakadnak”. Bizony jó lett volna konkretizálni, mire gondol. Így ez, sajnos, politikai felhangoktól sem mentes vagdalkozásnak és vádaskodásnak tűnik. Mellesleg az elaborátum készítői politikai és világnézeti beállítottságuk és pártállásuk szerint igen heterogén társaság, sokféle következtést vontak le az utolsó 4-5 évben történekből. Persze ezek egyike-másika óhatatlanul beszivároghatott egy ilyen részben pedagógiai, részben oktatáspolitikai szakszövegbe, de akinek a NAT-ból sikerülne kiolvasnia egyfajta politikai irányultságot, az előtt levezem kalapom.

Sajnálatos módon Felkai a maga nemében igen ritka, és ezért méltánylandó NAT-kritikája egynémely passzusában emlékeztet azokra a hangulatkeltési céllal írodott és elmondott megnyilatkozásokra, amelyek, sajnos, a katolikus sajtóban sem ritkák, mint például Osztie Zoltánnak az *Új Ember* 1997. július 20-i számában megjelent, *A NAT nem nemzeti és nem alap* című írása. A szerző a NAT-tal foglalkozó Katolikus Értelmiségi Szövetség rendezvényéről beszámolva kapcsolódik be a NAT-vitába. Dobos Krisztinát idézi, aki szerint – ő csak tudja, de honnan? – az „értéksemleges” tanterv-készítőknek nincs értékrendje. Kétségkívül fogas tudásszociológiai és szociálpszichológiai kérdés, hogy létezik-e ilyen ember egyáltalán. Olybá tűnik, mintha Felkai is hajlana ilyesmire, amikor a „nihilista” és „irracionális relativizmus” címkéket ragasztgatja hévvel az elaborátum készítőire. Osztie szerint – ő kimondja, Felkai csak halványan utal rá (adja Isten, hogy most az egyszer félreolvassam őt) – a NAT a liberálisnak nevezett, gyökerek nélküli oktatáspolitikai terméke, mely nem közvetít értékeket, melynek történelemszemlélete a „múltat végképp eltörölni” jegyében fogant, mely eladja nemzeti örökségünket. Vajon mit szól ehhez a köztisztletnek örvendő keresztény történelemtanár, aki komoly részt

vállalt a történelem műveltségi terület kidolgozásában? Úgy vélem, ez a fajta handabandázás fényévnyre van a mannheimi és a habermasi összhangteremtéstől, amit én is és Felkai is vallunk. Ezek a felelőtlenül hőzöngő ellendrukkerek sokat tanulhatnának Felkai elemzéséből, még akkor is, ha a vizsgált szöveggel nem éppen empatikusan dialogizál. De mégis csak egyfajta igényes olvasat, egyfajta értelmezés, amit a NAT – egy, ismétlem, igen gyarló, jócskán bírálható és jobbítható szöveg – azért is megérdemelne, mert minden hibája ellenére nagy előrelépés a „szocreál” változatához képest, de még inkább azért, mert megérdemelnék azok, akiknek készült: a tanulók és a tanulást segítő pedagógusok.

Absztrakt

1997-ben a *Vigilia* katolikus folyóiratban jelent meg Felkai Gábor filozófus és szociológus írása az 1995-ös Nemzeti alaptanterv *Ember és társadalom* fejezetéről, melyről megállapítja, hogy az a monologikus kommunikáció, az individualizmus és az erkölcsi relativizmus jegyében fogant, ugyanakkor nem foglalkozik a tananyag tartalmával. A szerző (a szóban forgó fejezet kidolgozója) ezzel szemben a tanterv szövegének elemzése alapján kimutatja, hogy azt egy olyan interszubjektivista felfogás jellemzi, melyben hangsúlyos a közösség, a család és a nemzeti örökség, amely értékrendjének jellemző vonása a test-lélek-szellem hármasságára épülő emberkép, erkölcsi felfogása pedig egy konszenzust képező etika olyan értékeire épül, mint például az egészség, a jól-lét, az egység, a szabadság, a tudás, a lelkiismeretesség, a felelősség, a feltétel nélküli áldozatos szeretet. Ezután a szerző politológiai elemzéssel kimutatja Felkai antiliberális, apologikusan nemzetvédő, ellenségkereső felfogását.

Kulcsszavak: embertan tantárgy, értékrend, erkölcsstan, Nemzeti alaptanterv